

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Pojetí náboženství u Sigmunda Freuda

Bakalářská práce

Studijní program: B6101 – Filozofie
Studijní obor: 6101R026 – Filozofie humanitních věd
Autor práce: **Anežka Mikšaníková**
Vedoucí práce: doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Anežka Mikšaníková**
Osobní číslo: **P14000128**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie humanitních věd**
Název tématu: **Pojetí náboženství u Sigmunda Freuda**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce se bude zabývat osobou Sigmunda Freuda v souvislosti s jeho pojetím náboženství. Důraz bude kladen na Freudův psychoanalytický způsob, kterým zkoumal náboženství a na jeho kritiku náboženství. Vývoj jeho názorů o vzniku a účelu náboženství pro lidskou kulturu bude sledován zejména při porovnání Freudových prací Totem a tabu a Budoucnost jedné iluze. Pozornost bude zaměřena na vznik totemismu a na Freudovo pojetí náboženství, jakožto lidské neurózy a iluze. Text práce bude rovněž obsahovat názory Freudových kritiků. Hlavním cílem bakalářské práce je vylíčení Freudova negativního vztahu k náboženství a představení argumentů, které k těmto jeho úvahám vedou a to analýzou jeho nejdůležitějších děl. V práci bude použita komparativní metoda. Studentka se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

FREUD, Sigmund. Totem a tabu: o podobnostech v duševním životě divocha a neurotika. Praha, 1997. ISBN 80-86123-01-4.

FREUD, Sigmund. Budoucnost jedné iluze. In Freud, Sigmund. O člověku a kultuře. Praha, 1990. ISBN 80-207-0109-5.

FREUD, Sigmund. Spisy z let 1932-1939. Praha, 1998. ISBN 80-86123-06-5.

PALS, Daniel L. Osm teorií náboženství. Praha, 2015. ISBN 978-80-905211-2-4.

SKALICKÝ, Karel. V zápase s posvátnem: náboženství v religionistickém bádání. Brno, 2005. ISBN 80-7325-054-3.

ROBINSON, Paul A. Freud and his critics. Berkeley: University of California Press, c1993. ISBN 0520080297.

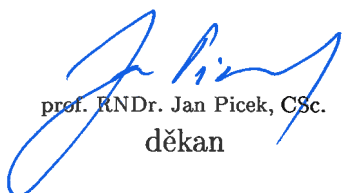
Vedoucí bakalářské práce:

doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.

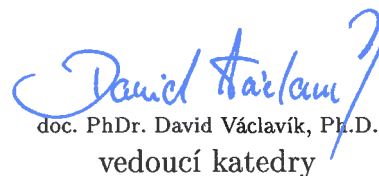
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **25. října 2015**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2017**

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 28. dubna 2016

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce doc. PhDr. Davidu Václavíkovi, Ph.D. za odborné vedení a cenné rady a připomínky během tvorby práce, dále za vstřícný přístup a čas, který mi tím věnoval. Velké díky patří také mým přátelům, a především rodině, která mi byla obrovskou oporou.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá osobou Sigmunda Freuda v souvislosti s jeho pojetím náboženství. Vývoj jeho názorů o vzniku a účelu náboženství pro lidskou kulturu je sledován při analýze a následném porovnání jeho nejdůležitějších spisů Totem a tabu a Budoucnost jedné iluze. Pozornost je zaměřena na vznik totemismu a na Freudovo pojetí náboženství, jakožto lidské neurózy a iluze, přičemž je kladen důraz na jeho psychoanalytický způsob, kterým zkoumal náboženství. Text práce rovněž obsahuje kritickou reflexi Freudových teorií. V souvislosti s Freudovým negativním vztahem k náboženství jsou v práci představeny zásadní vlivy, které k těmto jeho úvahám vedly.

Klíčová slova

Sigmund Freud, Náboženství, Psychoanalýza, Totemismus, Tabu, Neuróza, Iluze

Annotation

This bachelor thesis pursues Sigmund Freud and his approach to religion. The development of his opinions on origin and purpose of religion for human culture is studied in the analysis and subsequent comparison of his most significant works Totem and Taboo and The Future of an Illusion. The attention is paid to the birth of totemism and Freud's approach to religion as a human neurosis and an illusion with the emphasis on his psychoanalytical way of examining religion. The text of this thesis contains a critical inquiry into Freud's theories. In connection with Freud's negative relationship with religion this thesis introduces the crucial influences leading to his views.

Key Words

Sigmund Freud, Religion, Psychoanalysis, Totemism, Taboo, Neurosis, Illusion

Obsah

Úvod	8
1 Východiska pro Freudovy myšlenky a teorie.....	9
2 Freudovo pojetí lidské osobnosti	15
3.1 Struktura osobnosti	16
3.1.1 Pojetí nevědomí	17
3.1.2 Oidipovský komplex.....	19
3 Totem a tabu.....	22
4.1 Totemismus – přiblížení pojmu	22
4.1.1 Původ strachu z incestu	23
4.1.2 Vznik tabu a ambivalentních procesů.....	24
4.1.3 Víra v duše.....	26
4.1.4 Původ totemismu a jeho prvky v dnešním náboženství.....	28
4.2 Kritická reflexe	32
4 Budoucnost jedné iluze	34
4.1 Bůh jako autorita.....	34
5.2 Iluzivní povaha náboženských představ	35
5.3 Náboženství jako neuróza.....	37
5.4 Kritická reflexe	39
5 Celkové srovnání.....	41
6 Závěr.....	44
Použitá literatura.....	45

Úvod

Vídeňský psycholog židovského původu Sigmund Freud byl vědcem přelomu 19. a 20. století, který měl na svou dobu velmi odvážný názor na náboženství a smysl své práce spatřoval v racionalistickém, vědeckém pohledu na svět. Z mého pohledu fascinující a všímavý muž, nejen díky svým teoriím, které jsou sice podle některých kritiků pochybné a velmi spekulativní, ale zcela jistě hodné zamyšlení. Z rozmanitosti jeho zájmů asi nejvíce vystupuje ten o lidskou psychiku, kterou studoval mimo jiné pozorováním sebe sama, což také činí jeho studie specifickými. Zájem o lidské psychické procesy jej přivádí k hledání původu náboženství právě v lidském vědomí.

Ve své bakalářské práci se budu zabývat porovnáním Freudových spisů *Totem a tabu* a *Budoucnost jedné iluze*, ve kterých je nejlépe vidět vývoj názorů tohoto velkého myslitele na problematiku náboženství. Ještě předtím považuji za důležité vylíčit zásadní vlivy a předpoklady pro Freudovy myšlenky, postoje a teorie. Deskripce těchto východisek obsažená v první kapitole nám dopomůže k pochopení toho, jakým způsobem Freud interpretoval nejen náboženství, ale celkově to, jak chápal svět a dění v něm.

V druhé kapitole bych ráda stručně přiblížila Freudovu psychoanalýzu, již je zakladatelem, a která se v první řadě snažila porozumět duševním poruchám a léčit je. Právě díky vytvoření této specifické metody se Freud dostal do širokého povědomí, právě ona totiž umožňovala zcela nový pohled například na společnost, lékařství, filosofii a samozřejmě na hlavní téma této práce – náboženství. Součástí psychoanalýzy jsou, mimo jiné, koncepty *nevědomí*, *struktura osobnosti* a *oidipovský komplex*, které bych v této práci též stručně popsala. Právě oidipovský komplex je pro Freuda víceméně vysvětlením toho, jak vzniklo náboženství, a proč je součástí mnoha, ne-li všech, kultur na světě.

Další dvě kapitoly zahrnují rozbor dvou zmíněných spisů a krátkou kritickou reflexi, kterou považuji za důležitou, vzhledem k spekulativnosti Freudových teorií. Závěr práce je věnován celkovému srovnání a myšlenkovému posunu mezi zmíněnými spisy.

1 Východiska pro Freudovy myšlenky a teorie

Události doby před Freudovým narozením a poté během jeho života jsou důležité pro pochopení toho, jaký měl přístup k náboženství, a jsou také v jeho práci velmi patrné. Proto se v první kapitole této práce pokusím tyto události stručně popsat a naváži také na osobnosti, jejichž díly se nechal Freud inspirovat nebo na jeho práci měly zásadní vliv.

Již koncem 18. století se začaly v evropské kultuře objevovat známky sekularizace, tedy procesu, ve kterém klesá vliv náboženství nad mnoha oblastmi společenského života. Sekularizace se projevovala celkovým poklesem aktivity v náboženských organizacích, což bylo spojeno s průmyslovou revolucí. Dalším jejím rozměrem byl zřetelný pokles společenského a politického vlivu náboženských institucí.¹ Sekularizace měla na společnost nesporný vliv a spolu s ní se začaly stále více řešit náboženské otázky a objevila se kritika samotného pojmu náboženství.

Na počátku 19. století, se začalo rozvíjet systematické studium lidského chování a společnosti, a to právě v důsledku převratných sociálních změn té doby, především evropské průmyslové revoluce. Industrializace zapříčinila, že se lidé z venkova stále více stěhovali do měst, přicházeli o své přirozené prostředí, denní rytmus, rituály, kontakt s rodinou a původní komunitou. Tak se rozkládal tradiční způsob života, který motivoval tehdejší myslitele k novým způsobům poznání přírody a lidské společnosti. Zásadní bylo, že věda nahradila náboženství a snažila se tak místo něj pochopit svět.²

Přírodní vědy se bouřlivě vyvíjely a díky technizaci a industrializaci se začal prosazovat materialismus. Jedním ze střetů, které se v té době odehrály, byl spor mezi lékařem Rudolfem Wagnerem, který hájil teologický názor, že všichni lidé pocházejí z jednoho páru, a že existuje neviditelná duševní substance a fyziologem Carlem Vogtem, který tradiční koncept tvrdě odmítl, a naopak mluvil o větším počtu párů a předpokládal závislost duševních funkcí na mozku. Teolog Hans Küng ve své knize *Freud a budoucnost náboženství* označuje tento konflikt za vítězství materialismu, díky kterému vzniklo přesvědčení, že náboženství nemá s vědou nic společného a činnost vědomí neexistuje bez činnosti mozku. Krátce před tímto sporem vychází kniha od lékaře

¹ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, s. 440.

² Tamtéž, s. 21.

Ludwiga Buchnera s názvem *Síla a hmota*, která zastávala názor, že celý vesmír lze vysvětlit pomocí součinnosti látek a jejich sil, Bůh je tedy zbytečný.³ Druhá polovina 19. století, tedy doba, do které se Freud narodil, je právě dobou doznívajících již zmíněných sociálních a přírodovědeckých změn.

Z hlediska historického vývoje psychologie náboženství se do téže doby kladou počátky moderní psychologie, která má ovšem dlouhou prehistorii započatou Augustinem přes novověkou filosofii až po osvícenství, které přináší snahu „od-vysvětlit“ náboženství jako něco nadpřirozeného tím, že budou nalezeny jeho přirozené motivy a příčiny, a tak je předurčena v psychologii náboženství reduktivní tradice reprezentovaná například právě Freudem.⁴ Významný psycholog a filosof Erich Fromm ve své knize *Psychoanalýza a náboženství* o Freudovi píše, že byl „[...] poslední velký představitel osvícenského racionalismu a současně první, kdo poukázal na jeho omezení. Dovolil si přerušit oslavné písně na čirý intelekt. Ukázal, že rozum sice je nejcennější a nejspecifičtější lidská schopnost člověka, a přesto podléhá deformujícímu vlivu vášní.“⁵

Jak již bylo naznačeno v úvodu, Freudovy teorie o náboženství jsou velmi úzce spjaty s kontextem doby. Tak jako jiní velcí myslitelé, i on navazoval na předchozí znalosti jiných oborů. Mnohé z jeho názorů a argumentů sledují myšlenky Ludwiga Feuerbacha, německého materialistického filosofa a antropologa, který roku 1841 vydal knihu s názvem *Podstata křesťanství*. V této studii popisoval teorii o tom, že náboženské reprezentace jsou pouze lidské projekce, jimiž naše vlastnosti a ideály připisujeme nadpřirozené bytosti nazývané Bohem. Tento proces pramení z lidské tendence poznávat sebe sama pomocí zpředměňování. Feuerbachovo dílo tedy přináší vysvětlení, jakým psychickým mechanismem vzniká náboženské přesvědčení.⁶ Podobně Freud považoval náboženství za projekci lidských tužeb, vysvětloval je však odlišnými mechanismy.

Dalším poměrně zásadním vlivem na Freudovy teorie byl darwinismus, v té době velmi aktuální. Sám Freud přiznal, že ho Darwinovo učení velmi přitahovalo mimo jiné také proto, že přispívalo k pochopení světa. Avšak hlavním důvodem, proč se rozhodl pro

³ KÜNG, Hans. *Freud a budoucnost náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 13–14.

⁴ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství*. Praha: Portál, 2002, s. 45.

⁵ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha: Aurora, 2003, s. 16.

⁶ PADEN, William E. *Bádání o posvátnu: náboženství ve spektru interpretací*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 32–33.

studium lékařství, byl článek s názvem *Příroda* od Johanna Wolfganga Goetha, který v něm probudil zájem o přírodní vědy. Kuriózní je, že později se zjistilo, že autorem tohoto spisu není Goethe, ale G. Ch. Tobler.⁷ Vraťme se ale k Darwinovi. Jeho myšlenky o vývoji druhů se prosadily nejen v přírodních vědách, ale také v dějinách náboženství a religionistice. Teorie degenerace, tedy tvrzení, že na počátku všech dějin náboženství byl čistý monoteismus, byla nahrazena evoluční teorií — přírodovědeckým schématem, v němž byl na počátku primitivní stav člověka, jehož víra v nadpřirozeno se postupně vyvíjela k vyšším formám.⁸ Tak roku 1859 vychází spis Charlese Darwina s názvem *O původu druhů*, který se o několik let později zcela jistě dostal k prostudování Freudovi.

Darwinova teorie evoluce radikálně změnila způsob vnímání a chápání lidského druhu. Přinesla myšlenku vývoje, ve kterém se z nejjednodušších organismů vyvinuly další různé formy života. Začala se tak prosazovat představa, že i náboženské systémy se vyvíjely stejným způsobem od nejprimitivnějšího náboženství v prvních formách života ve společenství. Jednou z takových teorií o vývoji náboženství je teorie animismu, kterou předložil anglický antropolog Edward Burnett Tylor. Tvrdí, že náboženství procházelo na různých místech různými fázemi vývoje od nižších k vyšším formám. Proto by se tudíž mělo zkoumat náboženství primitivních národů. Prvním stupněm náboženství je podle něj animismus, tedy víra, že vše má duši. Poté následoval polyteismus, a nakonec monoteismus – víra v jednoho Boha.⁹ Freud přijímá některé Tylorovy myšlenky, jednou z nich je představa o tom, že evoluce člověka neovlivnila jen fyziologicky, nýbrž také intelektuálně, a tak se i náboženství vyvíjelo směrem kupředu.

Tylorovým myšlenkám byl nejbližší jeho mladší kolega skotský antropolog James Frazer. Jeho nejdůležitějším dílem je kniha *Zlatá ratolest* z let 1880 až 1915. Studie o primitivních zvycích a představách, která měla velký vliv na další úvahy o náboženství. Jak Tylor, tak Frazer se domnívali, že náboženství vzniklo za určitých okolností, jež byly všem prehistorickým národům společné. Status náboženství se poté proměňoval, samotné náboženství pak jako prostředník pokroku vyvedlo člověka z oblasti magie, jeho role však s příchodem vědy skončila.¹⁰ Frazer magii ani totemismus nepovažoval za náboženství,

⁷ MARKUS, Georg. *Sigmund Freud a tajemství duše: životopis*. Praha: Paseka, 2002, s. 24–25.

⁸ KÜNG, Hans. *Freud a budoucnost náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 33.

⁹ Tamtéž, s.34.

¹⁰ PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015, s. 53 a 72.

ale za jeho předstupu. Pokud magie selže, pak nastupuje náboženství. Magie je způsob myšlení, kdežto náboženství je přesvědčení o existenci nadlidských osobních sil.¹¹ Z tohoto přístupu můžeme vyvodit tři fáze vývoje lidského poznání a to: magie – náboženství – věda. Myšlenky Tylora a Frazera jsou patrné ve Freudových dílech, a z děl Frazera také notně čerpal.

Dalším Freudovým inspirátorem byl skotský evolucionista William Robertson Smith, který přišel s myšlenkou, že základem náboženství je, spíše než víra v bohy, posvátné jednání. Proto je původním náboženstvím uctívání zvířat, tedy totemismus. Primitivní klany jsou spojeni s určitým zvířetem (totemem). Dané zvíře je kmenem chráněno, a platí zde přísný zákaz zabíjení. Výjimkou je jediný den v roce, kdy je zvíře zabito a snědno, aby se obnovila síla kmene. Tak se objevují první etické příkazy – podle Smitha „tabu“.¹² Totemismem a takovýmto vysvětlením náboženství se dále zabýval právě Sigmund Freud.

V neposlední řadě bych ráda zmínila významného německého psychologa Wilhelma Wundta, jednoho ze zakladatelů moderní experimentální psychologie, který se zabýval psychologií náboženství a druhy náboženské zkušenosti, u čehož vycházel z kulturní antropologie. Kulturní jevy jsou podle něj komplexní a dlouhotrvající a lze jim porozumět pouze díky společenským jevům. Velké množství antropologických údajů shromáždil ve svém díle *Psychologie národů*, ze kterého Freud též čerpal.¹³ V úvodu spisu *Totem a tabu* Freud uznává, že zdrojem pro toto dílo byla práce Wundta, ve kterém se autor zaměřuje na neanalytickou psychologii. Je třeba též zmínit další zdroj pro *Totem a tabu*, a to Curyšskou školu, která využívala materiál pro problémy individua odvozený od sociální psychologie, což bylo v jistém kontrastu s Wundtovým dílem, ale pro Freuda ideálním k jeho práci.¹⁴

Kromě psychologického rámce Freud vycházel též ze sociologického rámce podobně jako jeho současník francouzský sociolog Émile Durkheim. Ten roku 1912

¹¹ HELLER, Jan a Milan MRÁZEK. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*. Praha: Kalich, 2004, s. 69.

¹² KÜNG, Hans. *Freud a budoucnost náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 34.

¹³ HELLER, Jan a Milan MRÁZEK. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*. Praha: Kalich, 2004, s. 71–72.

¹⁴ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991, s. 9.

vydal knihu s názvem *Elementární formy náboženského života*, ve které popisoval náboženský život Austrálců, kteří uctívali totem. Ten byl posvátný, nedotknutelný, byla mu prokazována zvláštní úcta a existovala zde celá řada zákazů. Pozoroval také, jak se z moderní společnosti vytrácí tradiční náboženství a vyslovil názor, že jej nahrazuje věda. Podobně jako náboženské rituály je vědecké poznání zahaleno různými tabu a má význačné postavení.¹⁵ Stejně jako Freud v psychologii, tak i Durkheim v sociologii objevuje nový způsob, jak pochopit původ náboženství. Oba myslitelé si pro svůj účel vybrali koncept s názvem totemismus. Durkheim hledal počátek náboženství v poutu jedince s posvátnými objekty. Všiml si, že symboly totemických kmenů představovaly nejposvátnější věci, protože označovaly identitu kmene. V těchto posvátných objektech viděl sílu, kterou označil jako „totemický princip“. Za obecný rys všech náboženství považoval posvátnost, kterou objektům připisuje společnost. Hodnota, kterou nese posvátnost, je pak vyjadřována prostřednictvím tabu a zákazů nebo očištěním před slavnostními obřady. Durkheim tak v sociologii definoval náboženství jako systém věr a praktik se vztahem k posvátným věcem, díky kterým se jejich stoupenci spojují do morálního společenství.¹⁶ Oba tyto myslitelé tedy byli zaujati náboženstvím a nadchnuti totemismem.

Kromě skutečnosti, že Freud dospíval v době, kdy náboženstvím otřásla věda, která přebírala pomyslné otěže k uchopení světa, jsou za zdroje jeho ateistického přístupu považovány negativní zkušenosti s katolickým ritualismem a antisemitismem. Katolické představy mu byly odmala vštěpovány jeho chůvou, která ho brávala na katolické církevní mše. Je otázkou, zda právě tyto zkušenosti s náboženskými ceremonii nejsou hlavním důvodem Freudova označení náboženství jako nutkavé neurózy. S antisemitismem se setkával často, kvůli svému židovskému původu, který nebyl v katolické Vídni, kde žil téměř od mala, příliš dobře přijímán. Židé zde museli často čelit různým urážkám a pokořování. Proto se křesťanská víra stala pro Freuda zcela zápornou.¹⁷ Zdálo by se logické, kdyby se Freud po těchto zkušenostech přimkl k židovské víře, to se ovšem nestalo, pravděpodobně proto, že se už jako velmi mladý nadchl pro již zmíněné

¹⁵ NEŠPOR, Zdeněk R. a Dušan LUŽNÝ. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál, 2007, s. 18–19.

¹⁶ PADEN, William E. *Bádání o posvátnu: náboženství ve spektru interpretací*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 45–46

¹⁷ KÜNG, Hans. *Freud a budoucnost náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 18–19.

Feuerbachovo pojetí náboženství, od kterého se již do konce svého života příliš nedistancoval.

Za poslední důležitý vliv na Freudovo myšlení považují zážitek první světové války, která si, mimo jiné, vyžádala život jeho synovce. Válka otřásla jeho optimistickým pohledem na člověka a proměnila jej v hluboký pesimismus. Tento stav však Freuda dohnal k mimořádné tvůrčí činnosti, při které napsal za krátký čas mnoho vědeckých pojednání. Strasti války jej nutily přemýšlet nad smrtí a potvrdily jeho psychoanalytický poznatek o vrozeném vražedném chtíči, který máme stále v sobě z dob prehistorických národů.¹⁸

I přesto, že byl Freud ateista, téma náboženství ho velice přitahovalo a věnoval se jeho studiu po celý svůj život. Freudovo studium náboženství je možné rozdělit do dvou období. Rané období zahrnuje spis *Totem a tabu* (1913), kde se snaží skloubit koncepci lidské osobnosti s antropologickými modely prvotního náboženství zasazené do prehistorické doby prvních primitivních národů. Do druhého, pozdního období spadá spis *Budoucnost jedné iluze* (1927), kde naopak autor pohlíží na náboženství v současné a budoucí době. Je zde též více kritický, důsledný, ateistický a spíše než na rituál, se zaměřuje na víru v Boží existenci. Patří sem též dílo *Muž Mojžíš a monotheistické náboženství* (1938) zaměřené na judaismus, tedy Freudovu vlastní náboženskou tradici. Zkoumá zde postavu Mojžíše, židovského vůdce, jeho vliv na život a myšlení Židů pomocí psychoanalytických pojmů. Tímto spisem se ovšem ve své práci již nebudu dále zabývat, jelikož spíše, než konkrétní výklad judaismu, mě zde zajímá Freudův obecný výklad původu náboženství, a to, jak jej chápal.

Chceme-li pochopit Freudovo pojetí náboženství, je třeba vysvětlit několik klíčových pojmů. Nejdůležitějším je psychoanalýza, dále pak struktura osobnosti, fenomén nevědomí a oidipovský komplex.

¹⁸ MARKUS, Georg. *Sigmund Freud a tajemství duše: životopis*. Praha: Paseka, 2002, s. 186–187.

2 Freudovo pojetí lidské osobnosti

Během formování psychoanalýzy jako terapeutické metody se Freudovi podařilo přijít na další pojmy související s lidskou psychikou. Nejprve bych však ráda popsala samotnou psychoanalýzu. Termínem psychoanalýza nazval Freud postup zkoumání a léčby lidské mysli. Ten spočíval v naslouchání pacientovi, který měl na sezeních vyprávět cokoli, co mu přijde na mysl, aniž by nad svými myšlenkami hluboce přemýšlel, či je racionálně hodnotil – cenzuroval. Na základě představ a vzpomínek měl tzv. volně asociovat.¹⁹ Touto technikou se Freud dostal až k nejskrytějším složkám lidské osobnosti, které budou popsány v následující podkapitole.

Erich Fromm ve své knize *Psychoanalýza a náboženství* dává psychoanalýzu do souvislosti s teologií a filosofií. Postup analytika při léčbě psychoanalýzou popisuje takto: „*Freudova metoda, psychoanalýza, umožnila nesmírně podrobné a důvěrné zkoumání duše. V „laboratoři“ analytika nejsou žádné přístroje. Analytik své zjištění neměří ani neváží, ale prostřednictvím snů, fantazií a asociací nahlíží do skrytých přání a úzkostí svého pacienta. Ve své „laboratoři“ se spoléhá jen na pozorování, rozum a svou vlastní lidskou zkušenost a zjišťuje, že duševní nemoc nelze chápat odděleně od otázek morálky.*“²⁰ Freud pak psychoanalýzu začal aplikovat i na náboženství, které vnímal negativně, jako nemoc, která se musí vyléčit.

Co však pomohlo ke vzniku této působivé techniky? Byla to léčba pacientky Elisabeth von R., která podle Freuda trpěla hysterií. vzdal se doposud používané hypnózy, a jal se pacientku léčit zcela novým způsobem, a to tak, že ji nechal vyprávět o všem, co věděla. Díky tomu přišel na její potlačované představy, které jí vysvětlil, a tak se stav Elisabeth výrazně zlepšil. Byla to právě technika volných asociací, kterou Freud použil a kterou roku 1894 poprvé označil jako psychoanalýzu.²¹ Nemoci, které jiní

¹⁹ MARKUS, Georg. *Sigmund Freud a tajemství duše: životopis*. Praha: Paseka, 2002, s. 91.

²⁰ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha: Aurora, 2003, s. 17.

²¹ MARKUS, Georg. *Sigmund Freud a tajemství duše: životopis*. Praha: Paseka, 2002, s. 87–88.

doktoři léčili léky, začal Freud léčit pomocí psychoanalýzy. Ta otevřela brány do nitra lidské osobnosti.

3.1 Struktura osobnosti

Každá osobnost je vsazena do fyzického těla, jež je řízeno biologickými instinkty, které slouží k zachování jedince a rodu při životě. Je to sexuální pud a potřeba přijímat potravu. Oba vycházejí z principu slasti. Například pocítujeme-li hlad, což je potřeba, kterou když naplníme, pocítíme slast. Ve chvíli, kdy však uvidím jiného člověka, který má například jablko, vstupuje pud do konfliktu a je nucen být potlačen, protože nemohu jen tak přijít a sníst mu jeho potravu. K těmto, podle Freuda nevyhnutelným konfliktům, dochází v jádru samotné osoby, a to ho také přivedlo k navržení trojstupňové struktury lidské osobnosti.²²

První složka: Id (Es, Ono) je vrozené a nevědomé. Patří sem potřeba jíst, fyzické, sexuální a primitivní pudy, které jsou řízeny pocitem slasti. Nejspíš každý už zažil situaci, ve které jsme si nemohli pomoci a museli uspokojit svoji momentální potřebu se slovy: „Ono mě to přemohlo.“ Jako bychom to ani nebyli my, jako by nás „něco“ ovládalo. Na jeho základě se vyvíjejí Ego a Super Ego.²³

Ego (Ich, Já) postupně se vyvíjí z Id, má rozumové schopnosti, myslí a jedná tak, aby uspokojilo Ono, ale zároveň řeší situace, kdy není možné bezprostřední uspokojení pudu, a tak musí vyčkat na vhodnou dobu. Uplatňuje se zde princip reality, což znamená, že aniž by dospělý jedinec třeba chtěl, tak ví, že pro svůj život musí udělat určité věci, jako například opatřit si peníze na živobytí apod. Ego tedy stojí mezi uspokojováním primitivních pudů Id, a zároveň jejich zamezování kvůli společenským normám Super ega.²⁴

Superego (Überich, Nadjá) je složkou, kterou již dítěti vštěpuje společnost, kvůli které musí respektovat různé zákazy, příkazy a naplňovat její očekávání. Má mnoho funkcí, jednou z nich je svědomí, které porušení zákazů trestá výčitkami. Další funkcí je úsilí o dokonalost jedince. Je z velké části nevědomé. Některé normy a zákazy Superega často nevědomě působí jistou vnitřní tíseň, kvůli které se pak člověk může uchýlit právě

²² PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015, s. 87.

²³ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství*. Praha: Portál, 2002, s. 183.

²⁴ Tamtéž, s. 183–184.

k náboženství. To totiž dokáže poskytnout výklad lidského trápení, a dokonce nabízí úlevu.²⁵

V této struktuře osobnosti, jak již bylo nastíněno, probíhají boje a konflikty mezi tělesnými pudy a tíhou společenských požadavků. Nejtěžší úkol má Ego, které musí udržet rovnováhu a nalézt způsob, jak propojit nároky Id a Superega. Tento model konfliktu v rámci osobnosti pak Freud aplikuje na vývojová stádia osobnosti. Svými teoriemi o infantilní sexualitě, která podle něj stejně tak jako dětství intenzivně ovlivňuje i dospělost, pobouřil mnoho lidí. Již kojenci jsou podle něj řízeni sexuálním puzením, které se uspokojuje v oblasti úst přijímáním potravy, odtud název orální stádium. Dále následuje anální stádium, kde je slastí vyměšování a kontrola nad ním. Nakonec přichází na řadu důležitost pohlavních orgánů, v tomto stadiu s názvem falické začne u dítěte vznikat sexuální fantazie. Poté následuje stádium latence, které trvá do dosažení sexuální dospělosti. Tento vývoj je třeba zmínit v souvislosti s Freudovou interpretací náboženství, protože se snažil nalézt, do jaké z těchto vývojových fází spadají náboženská přesvědčení.²⁶

Zřejmě nejdůležitější fáze tohoto vývoje je pro Freuda období falické. V tomto období totiž vzniká oidipovský komplex – zdroj nevědomých psychických konfliktů k jehož přiblížení se dostaneme později. Ještě před tím bych ráda věnovala pozornost fenoménu nevědomí, ve kterém Freud nachází původ mnoha záhadných jevů včetně náboženského chování, které se tímto způsobem snaží vysvětlit.

3.1.1 Pojetí nevědomí

Již zmíněné terapeutické působení rozhovoru dopomohlo Freudovi ke zjištění, že existují motivy jednání, které si člověk neuvědomuje, a právě nevědomé procesy jsou podle něj podstatnou částí psychiky. Cílem jeho analýzy bylo nahlédnutí do pacientova nevědomí a odhalení jeho obsahu. Uvědomování si neboli vynoření obsahu z nevědomí do vědomí, vedlo často k vyléčení psychické nemoci. Některé nepříjemné zážitky bývají vytěšňovány – zapomenuty, je to systematické potlačování za účelem idealizovat svůj

²⁵ Tamtéž, s. 184–185.

²⁶ PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015, s. 89.

vlastní obraz, v podstatě je to jakási obrana mysli proti těmto nepříjemným zkušenostem. Člověk ovšem následně podléhá sebeklamu, a v extrémní míře ztrácí kontakt s realitou.²⁷

Jak takové vyléčení psychické nemoci vypadalo? Příkladem může být známý Freudův pacient nazvaný jako Krysí muž. Mladík při terapii vyprávěl, jak se na vojenském cvičení dozvěděl o existenci mučení, při kterém byly oběti týrány krysami. Tím se u pacienta rozvinul strach, že mučení budou jeho otec a snoubenka, k čemuž se ještě přidaly sebevražedné sklony. Freud z příznaků vyhodnotil, že se jedná o nutkavou neurózu. Pacienta nechal vyprávět o zážitcích z dětství, a tak zjistil, že trpěl pochybnostmi o své pohlavní identitě pocházející již z rané sexuální zvědavosti a představami o smrti otce, z kterých měl strach. Takto provedenou analýzou vytěsněných vzpomínek byl mladík úspěšně vyléčen.²⁸

Dalším krokem na cestě k výzkumu nevědomí byl proces, který sám Freud nazval sebeanalýzou. Začal si tedy všimnout své vlastní psychiky, a především analyzoval své sny. Domníval se, že sny jsou skrytá, nevyslovená přání. Zjistil, že sen se vztahuje k zážitkům a myšlenkám předešlého dne, zájem o tyto myšlenky je pak udržuje v chodu i během noci. Přání, které vzejde z těchto myšlenek, tvoří jádro snu.²⁹ Ve spisu z roku 1900 s názvem *Výklad snů* je nastíněno Freudovo pojetí nevědomí. Aktivita lidské mysli ukazuje víc než jen to, co se jeví v každodenním vědomém uvažování. Pod povrchem vědomé části leží předvědomá část. To jsou představy a vzpomínky, kterých si nejsme v dané chvíli vědomi, ale můžeme si je lehce vyvolat – například co jsme dělali včera nebo v jakém roce vypukla první světová válka. Freud ale tvrdí, že ve snu se setkáváme s něčím jiným než jen s vědomou a předvědomou částí, s něčím hlubším, skrytým a rozsáhlým. Je to právě ono nevědomí.³⁰

Dalo by se nazvat „temným sklepem mysli“, plným fyzických pudů, tužeb, dojmů, emocí, myšlenek a představ, které byly vytěsněny z vědomí a předvědomí. Akt vytěsnění je též nevědomý. Ovšem to, co je vytěsněno, pak nadále existuje a působí na naši mysl

²⁷ MARKUS, Georg. *Sigmund Freud a tajemství duše: životopis*. Praha: Paseka, 2002, s. 91–92.

²⁸ Tamtéž, s. 148–149.

²⁹ Tamtéž, s. 102.

³⁰ PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015, s. 83.

a na vše co děláme.³¹ Příkladem může být vytěsněná špatná vzpomínka z dětství, která v dospělosti zapříčiňuje psychickou chorobu.

Objev nevědomí dále přináší nové pojetí, které říká, že náboženské úkony a znaky jsou tvořeny nevědomými psychickými procesy. Náboženskými úkony podle Freuda skrytě projevujeme naše sexuální tužby, náboženská znázornění uspokojují nevědoměle potřeby věřícího. Aniž by o tom věděl, představuje si takový svět, který by si přál. Jeho sociální role mu potom neumožňuje uspokojit své emoce, a proto se uchyluje k náboženskému životu. Jeho touha po splnutí s Bohem je nevědomá touha po sexuálním splnutí. Náboženské úkony tedy uvolňují psychickou energii a uspokojují Ego, jednu ze tří složek lidské osobnosti.³²

Freud, na svou dobu velmi odvážně, kladl na sexualitu velký důraz a detailně ji studoval. V sexuálním pudu viděl jeho velkou sílu a zdroj všech konfliktů. Zdá se, že tak našel klíč k pochopení náboženství. Stěžejní pro něj byl jev, který pojmenoval podle téměř dva a půl tisíce let staré antické tragédie s názvem Král Oidipus.

3.1.2 Oidipovský komplex

Příběh, na němž Freud staví jednu z nejvýznamnějších sexuálních teorií vypráví o králi Oidipovi, jehož otci bylo prorokováno, že jej zabije vlastní syn a jeho ženu zneuctí. Ze strachu nechal syna zabít, jeho příkaz ovšem nebyl splněn. Tak se o pár let později proroctví naplní a Oidipus, aniž by o tom věděl, zabije svého otce a za ženu si vezme vlastní matku. Díky tomu, že chtěl pomoci svému kraji od moru, zjistil pravdu a vypíchl si oči. Z vyprávění o nic netušícím a spravedlivém člověku, který nachází vinu v sobě, odvodil Freud svůj oidipovský komplex.³³

Je to zdroj nevědomých konfliktů zakořeněných hluboko v psychice, a často i zdroj psychických chorob. Řadí se do falického stádia vývoje osobnosti. Dětskou touhou je styk s rodičem opačného pohlaví, rodič stejného pohlaví je vnímán jako nebezpečný konkurent, na kterého dítě žárlí, a jehož se obává kvůli pomstě za svou touhu. Pokud se tento konflikt nevyřeší, vznikají trvalé rozpory s rodičem stejného pohlaví a úzká vazba a závislost na rodiči opačného pohlaví – oidipovský komplex. Reakcí matky, která si

³¹ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství*. Praha: Portál, 2002, s. 181.

³² PADEN, William E. *Bádání o posvátnu: náboženství ve spektru interpretací*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 35–36.

³³ MARKUS, Georg. *Sigmund Freud a tajemství duše: životopis*. Praha: Paseka, 2002, s. 125.

všímá erotické touhy chlapce, vzniká kastráční komplex, kdy matka syna výhružkami odrazuje od hrátek s genitáliemi, až se chlapec skutečně začne bát, že o ně přijde. Ze strachu se vzdává své touhy po matce a podřídí se otci. Dívky procházejí podobným konfliktem. Závidí chlapcům jejich orgán, později však přijímají svou ženskost.³⁴

City a konflikty, obzvláště v raném dětství, s důležitými osobami, jako je matka a otec, mají pak po celý život na vývoj osobnosti velký vliv. To Freud ukazuje právě na oidipovském a kastráčním komplexu. Pokud by byl incest realizován, bylo by to velmi destruktivní jak pro celou rodinu, tak pro jedince, stejně tak jako to bylo v antické tragédii zničující pro krále Oidipa. Jedinec již od dětství zjišťuje, že pokud nedokáže ovládat své pudy, nebude tak existovat rodina ani společnost, kterou pro svůj život potřebuje jako ochranu.³⁵

Víru v Boha Freud přirovnává ke vztahu dítěte k otci, který je viděn jako ochránce, řešitel všech problémů. Je to ovšem zároveň oidipovský otec. To znamená, že je také naší hrozbou, někým, kdo nám zakazuje uspokojování našich pudových potřeb. Na vědomé úrovni je tento vztah vytěsněn, proto si člověk není vědom jak infantilní a iracionální jeho víra v Boha je. Strach, a zároveň láska k Bohu – otci jsou nevědomé, a právě proto mají velkou moc. V tom spatřuje Freud kořeny náboženství.³⁶

Cílem lidského vývoje je překonat tuto infantilní fixaci. Člověk by se měl pomocí rozumu vzdát iluze otcovského Boha, přijmout zodpovědnost sám za sebe a spoléhat se pouze sám na sebe. Jedině takový člověk pak bez iluzí dokáže pochopit svět, rozvíjet se a prospěšně využívat své možnosti pomocí kritického myšlení. Náboženství podle Freuda ohrožuje rozum a svobodu, které jsou na sobě navzájem závislé.³⁷

Ve spisu *Totem a tabu*, kterým se budu zabývat v následující kapitole, oidipovský komplex úzce souvisí s totemismem. Totem, tedy posvátné zvíře je symbolem otce, který byl v pravěké tlupě zabit a sněden syny, které do té doby vyháněl a soupeřil s nimi o ženy. Synové si pak ale vzájemně stáli v cestě k tomu, aby se jeden z nich mohl ujmout velení. Pocit viny je donutil ke spojení se v klan, který dodržoval určitá pravidla a nařízení. To mělo zabránit opakování hrůzného činu, který byl v minulosti proveden. Každoročně se

³⁴ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství*. Praha: Portál, 2002, s. 187–188.

³⁵ PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015, s. 91.

³⁶ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství*. Praha: Portál, 2002, s. 189.

³⁷ FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha: Aurora, 2003, s. 23.

konal obřad a hostina, při které byl zabítý otec uctíván. Touha po styku s matkou po otcově smrti a současně otcovo následné uctívání patří mezi typické oidipovské příznaky.³⁸

Struktura oidipovského komplexu se výrazně promítá v raném i pozdním období Freudovy práce. Kromě této skutečnosti mají také spisy, ve kterých se věnuje náboženství, další společný znak, a to pohled na náboženství jako na psychickou nemoc. Je patrné, že většina jeho bádání se zaměřuje na otázku, proč vlastně náboženství vzniklo, a pokouší se vysvětlit jeho původ. Nejspíše právě proto si pro tyto své účely vybral náboženské jevy v prapůvodní kmenové společnosti popisované ve spisu *Totem a tabu*, jehož analýzou se budu zabývat v následující kapitole.

³⁸ KÜNG, Hans. *Freud a budoucnost náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 37–38.

3 Totem a tabu

V letech 1912 až 1913 napsal Freud čtyři eseje, které byly uveřejněny pod názvem *Totem a tabu*. Nacházíme se v období, ve kterém byla psychoanalýza poměrně novou záležitostí, a právě její poznatky byly Freudem využity na objasnění náboženských a etnologických problémů. Jak již bylo výše zmíněno, mezi hlavní zdroje těchto esejí patří díla Wilhelma Wundta a práce curyšské psychoanalytické školy. Slovy autora: „*Tato kniha se pokouší odhadnout původní smysl totemismu z jeho infantilních stop, z náznaků, jimiž se znovu projevuje ve vývoji našich vlastních dětí.*“³⁹ Pojem náboženství je zde spjat s pojmem totemismu, jakožto soustava, která zastupovala náboženství u primitivních kmenů, a zanechala tak stopy v pozdějších náboženských soustavách. Protože je v díle pojem totemismu stěžejní, následující podkapitola je věnována vysvětlení tohoto pojmu v obecné rovině.

4.1 Totemismus – přiblížení pojmu

Základem totemismu je víra primitivních kmenů v mýtický vztah člověka se zvířetem, rostlinou nebo předmětem. S tímto vztahem je spojena i celá řada různých zákazů a příkazů. Pokud se jedná například o víru v příbuzenství s nějakým zvířetem, praxe je taková, že kmen přebírá název daného zvířete a jeho lov a konzumace je povolena pouze ve výjimečných případech, a i v těch je pak tento čin oplakáván. Totemické soustavy byly nalezeny nejprve v Americe, později pak i na jiných částech země konkrétně v Africe a Asii. Totemismus je spjat s evoluční teorií o původu náboženství. Edward Burnett Tylor jej vyvozoval z představy a víry v duši, William Robertson Smith ze samotného totemismu a Herbert Spencer z kultu předků. Tito badatelé mají společný jeden pohled na náboženství, a to jako na pozůstatek primitivního období. Podle Spencera a Tylora je pak náboženství chybou, jakýmsi zbytkem z vývoje prastarých přírodních národů.⁴⁰ Dalším badatelem, který se též zabýval problematikou totemismu byl právě Sigmund Freud. Zdá se, že se Freud s názory Tylora a Spencera ztotožňoval, a z jejich děl také čerpal pro svůj spis *Totem a tabu*. Následující čtyři kapitoly jsou rozbořením čtyř esejí z tohoto díla.

³⁹ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991, s. 10

⁴⁰ HELLER, Jan a Milan MRÁZEK. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*. Praha: Kalich, 2004, s. 21–22 a 67

4.1.1 Původ strachu z incestu

V první esejí spisu *Totem a tabu* Freud srovnává kmeny, etnology popsané jako nejzaostalejší, tedy velmi primitivní praobyvatele Austrálie. Tito primitivové neukládají výrazná omezení sexuálním pudům, avšak lze si u nich povšimnout, že s velkou přísností zamezují incestním stykům. Dělí se na menší skupiny, které jsou pojmenovány po svém totemu. Totemem se označuje zvíře, rostlina nebo přírodní síla. Je to ochránce, pomocník a praotec daného rodu. Členové totemu jsou vázáni slibem, že svůj totem nepožijí ani nezabijí. Dále se dostáváme k určité zvláštnosti, která je pro Freuda velmi přitažlivá a tou je exogamie neboli zákaz vstupování do vzájemných pohlavních vztahů mezi členy totemu, a to včetně uzavírání sňatků mezi sebou.⁴¹

Freud uznává, že původ exogamie je velmi nejasný, jelikož se neví, jak přesně vznikla. Nelze vysvětlit, z jakého důvodu je uložen zákaz sňatku se ženami stejného rodu. Není zde žádná vnitřní souvislost mezi totemem a exogamií. Pomocí psychoanalýzy je však možno tento totemický komplex vysvětlit.⁴² Bázeň před incestem, kterou vykazují australští divoši, má určité neurotické prvky. Je zde podle Freuda shoda v chování těchto primitivních národů s duševním životem neurotika. Incestní fixace libida hraje hlavní roli v neurotikově nevědomém životě. Též jsou zde prvky infantilismu, tedy, pokud jde o chlapce, jeho první sexuální tužby jsou incestní, jelikož se vztahují na matku nebo sestru. Vyplývá z toho, že zákazy, které si totemické kmeny uložily, jsou pravděpodobně výrazem odporu vůči sexuálním tužbám, jež byly vytěsněny.⁴³ Podobně tak u neurotika se tyto potlačené primitivní incestní pocity derou do vědomí v podobě různého neurotického chování.

Vyvstávají zde otázky, proč si lidé zakazovali činy, o které se zcela jistě pokoušeli. Proč tabuizovat něco, co vlastně všichni chtějí. Pro teoretiky Tylora a Frazera je náboženské chování vědomé, racionální usilování o pochopení světa. Podle nich však

⁴¹ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991, 11–12.

⁴² SKALICKÝ, Karel. *V zápase s posvátnem: náboženství v religionistickém bádání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 63.

⁴³ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991, s. 20.

totemické rituály nenaplnují svá poslání. Na rozdíl od těchto teoretiků Freud nachází jako první odpovědi na vyvstálé otázky v nevědomí.⁴⁴

4.1.2 Vznik tabu a ambivalentních procesů

V následující eseji se Freud zabývá fenoménem tabu, které je s totemismem velmi úzce spjato. Slovo tabu má dva různé významy. Prvním je posvátnost, druhým – protikladným významem je nebezpečí, zdrženlivost, projevující se v zákazech. Jak píše autor, těmto zákazům se klany naprosto odevzdávají, věří, že jejich porušení bude samovolně přísně potrestáno. Původ těchto zákazů je velmi nejasný a v některých případech jsou až nepochopitelné. Tabu může být nejen určitá činnost, ale též osoba, místo či věc. Zdrojem tabu je pravděpodobně strach z démonických sil a ochrana před nimi, to ovšem pro Freuda neznamena konečné vysvětlení zdroje tabu, jelikož démonické síly jsou podle něj pouhým výplodem lidské psychiky.⁴⁵ Původní význam tabu je v podstatě nedohledatelný, jelikož existuje už velmi dlouho.

Je zde shoda mezi tabu vytvořeným divochy a nutkavými zákazy u neurotických osob. U obou se neví, z jakého důvodu se objevily a silný strach si vynucuje jejich dodržování. Nejčastější je zákaz doteku, ať už v myšlence nebo přímo. S tím souvisí přenosnost tabu – ten, kdo poruší zákaz doteku nějakého tabu, se sám stává zákazem pro ostatní. Dalším shodným znakem je ambivalence. U neurotika je příkladem již v dětství touha po dotyku, která je později přísně zakázána. Slast z tohoto dotyku byla vlivem zákazu vytěsněna do nevědomí. Vzniká zde vzájemná rozepře mezi chtěním provádět dotyk, a zároveň jeho zprotivení si. Toto napětí je třeba uvolnit nebo odvést od něj pozornost, a tak vznikají nutkavá jednání. Jsou to potlačená zakázaná přání promítnutá na vědomou úroveň. Stejně tak u příslušníků kmenů je v nevědomí silná touha po konání zakázaného. Autor dospívá k názoru, že tabu je vnucený zákaz zvnějšku, jeho síla spočívá v moci vyvolat pokušení a jeho porušením se stává nakažlivé.⁴⁶

Freud dále pokračuje pomocí analýzy symptomů různého jednání ve zkoumání této shody mezi tabu a nutkavou neurózou. Vybírá si tabu zaměřené na nepřátele, vládce a mrtvé. Je třeba zmínit, že zde autor čerpá z díla Jamese Frazera. Co se týče usmrcování nepřátel, divoké kmeny mají řadu pravidel souvisejících s tabu. Ze strachu, aby se jim

⁴⁴ PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015, s. 95.

⁴⁵ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991, s. 22 a 26.

⁴⁶ Tamtéž, s. 27–28.

duše mrtvých nepřátel nepomstily, si je usmiřují různými rituály. Mezi ně patřilo například držení smutku nebo usmiřování si mrtvolu nepříteli oběti. Tyto projevy mohou připomínat jedno z božích přikázání, a to „nezabiješ“, které ovšem tito divoši neznali, ale zdá se jako by v nich bylo zakořeněno ještě před jakýmkoli božím zákonodárstvím.⁴⁷

Králové a náčelníci též podléhali různým omezením, na nichž závisel blahobyt celého národa. Tento jev bychom opět mohli dle Freuda připodobnit příznakům neurózy. Určitá osoba se natolik zveličuje a zbožšťuje, aby se na ni poté mohla přenést veškerá odpovědnost za všechny útrapy neurotika. Takový je například i vztah dítěte k rodiči. Tlak těchto tabu, které museli králové dodržovat, je nutil k tomu, aby vládu přenechávali jiným osobám, a tak se pravděpodobně původní spojení vladaře a kněze rozdělilo a vznikla tak světská a duchovní moc.⁴⁸

Tabu primitivních národů se týká i zemřelých. Nejpozoruhodnější z nich je zákaz vyslovení jména mrtvého, které je podle nich součástí jeho osoby. Vyslovení jména je bráno jako silná urážka a je trestáno podobně jako vražda. Stejně tak i u neurotiků se objevuje velká senzibilita vůči některým jménům či slovům. Často se jedná o zábranu vyslovovat nebo psát své vlastní jméno, jelikož nemocný má strach, že by tak mohl ztratit část své osobnosti, která, jak věří, nese jeho jméno. Tabu jmen je též spojeno se strachem z návratu ducha zemřelého. Tento duch se pro primitivy stává něčím nebezpečným, zlým a projektují do něj svou nenávist. Tak se opět objevuje rozpor mezi strachem ze smrti blízké osoby, a zároveň záští proti němu.⁴⁹

Ve vztahu neurotika k milované zemřelé osobě podle Freuda též spatřujeme ambivalenci. Takový jedinec cítí obrovský zármutek ze smrti blízké osoby. Ten ovšem nevyvolala láska, ale pocit viny. Analytickým vyšetřením lze zjistit, že neurotická osoba si ve skutečnosti přála onu smrt. Když poté nastala, začala se tato osoba cítit za své přání provinile. Pro vyřešení toho citového konfliktu promítne neurotik do mrtvého blízkého určité negativní znaky, aby se pak mohlo odůvodnit přání z jeho smrti.⁵⁰

⁴⁷ Tamtéž, s. 33–34.

⁴⁸ Tamtéž, s. 40–41.

⁴⁹ Tamtéž, s. 46–47.

⁵⁰ Tamtéž, s. 48.

Velký podíl na vznik víry v jakékoli duchy či démony má smutek. Nese psychickou funkci, pomocí níž se odvádí pozornost od vzpomínek na mrtvé, tím pak poleví bolest a strach, a mrtvé začínají pozůstalí uctívat. Postupem času se strach a nenávisť vůči démonickým silám zemřelých vytrácí, a dnešní kulturní člověk už mluví o mrtvých pouze v dobrém. Tím tabu ztrácí svoji původní ambivalenci a postupně se vytrácí. Dále podle Freuda pomocí tabu dokážeme lépe pochopit původ svědomí, které je definováno jako vnitřní vědomí viny, odmítnutí činu, který by pomohl uskutečnit nějaké přání. Díky svědomí divoch neporuší tabu, je zde totiž velká úzkost z trestu za porušení tabu pramenící z nevědomí. Ve spojitosti s tabu Freud popisuje zajímavou myšlenku – tam kde je zákaz nějaké činnosti, zcela jistě dřív existovala touha po ní.⁵¹

V závěru druhé eseje, ve které Freud doposud ztotožňoval tabu s nutkavou neurózou, popisuje několik drobných odlišností. První spočívá v tom, že neurotická osoba nemá strach, že za porušení zákazu bude potrestána, nýbrž, že bude potrestána jí blízká osoba. Naopak člen primitivního kmene jedná sobecky, bojí se potrestání sebe sama. Dalším případem je neuróza, která se projevuje úzkostí z dotyku. V tomto případě platí převaha sexuálního pudu nad sociálním. Jde tedy o zákaz sexuálního dotyku. U tabu je ale tento zákaz více obecný a rozšiřuje se na zmocnění se či napadení jiného jedince. Kromě shody neurózy s jevy tabu je zde podle Freuda též shoda se sociálními jevy jako je umění, náboženství nebo filosofie. Píše, že pokud se náboženství deformuje, vzniká pak nutkavá neuróza, která má asociální ráz. Neurotik se snaží uniknout ze sociální reality do světa imaginace.⁵²

4.1.3 Víra v duše

Další esej autor věnuje specifickým animismu. Pojem s názvem animismus je odvozený od slova anima, tedy duše. Animistickou teorii předložil Edward Burnett Tylor. Je založena na základě spojení počátků náboženství s vírou v duše a pochází z potřeby pochopit, jaký je rozdíl mezi živou a mrtvou bytostí. Další potřebou je vysvětlení přítomnosti různých jevů ve snech, například zjevení osoby, která je již po smrti. S vírou v duše pak vzniká i víra v bohy.⁵³

⁵¹ Tamtéž, s. 51–52.

⁵² Tamtéž, s. 55–56.

⁵³ HELLER, Jan a Milan MRÁZEK. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*. Praha: Kalich, 2004, s. 66–67.

Při zkoumání života jak historických, tak i dnešních primitivních národů, bylo zjištěno, že věří v nesčetné množství duchovních bytostí, které mají dobrý nebo zlý charakter. Jelikož si tyto národy nedokázaly vysvětlit přírodní jevy, vznikla u nich domněnka, že je způsobují právě tito duchové. Dále věří, že duši mají i zvířata, rostliny nebo dokonce i neživé věci a nejen to, duše podle nich sídlí i v lidských bytostech. Animistický myšlenkový systém je jedním ze tří, které lidstvo během svého vývoje vytvořilo za účelem pochopení světa. Na základech animismu se pak formoval náboženský systém a později se pak utvořil systém vědecký. Před animistické období někteří badatelé kladou ještě starší období předanimistické. Obtížně doložitelné období, kdy ještě duše nehrály ve víře primitivních národů žádnou roli.⁵⁴

U primitivních kmenů pak existuje ve spojitosti s animismem určitý způsob, jak si duchovní bytosti, ve které věří, podmanit a ochránit se před nebezpečím. Tato podle Freuda a též některých antropologů technika animismu se nazývá *magie*. Nejznámější takovou technikou je proces, kdy se z jakéhokoliv materiálu vyrobí obraz nepřítele. Díky spojení této podobizny s nenáviděným člověkem je možné mu způsobovat bolest. Ta část, která je poraněna na podobizně, je též zasažena i na živé předloze. Mezi další magické techniky patřilo také přivolávání deště a zajišťování plodnosti. Základním rysem je zde podobnost mezi aktem rituálu a událostí, pro kterou je vykonáván. Příkladem může být přivolávání deště, tím, že se dešť napodobuje. Tato magie se nazývá *imitativní*.⁵⁵

Dalším méně významným druhem je pak magie *kontagiózní*⁵⁶, která je založena na prostorové kontinuitě. Příkladem je spojení zranění s objektem, který zranění způsobil, ve víře, že udržení tohoto objektu v čistotě zamezí zhnisání rány. Podle autora se díky nesmyslným rysům těchto magií ukazuje, že jsou založeny na domnělých představách a asociacích primitivních kmenů. Můžeme tedy říct, že tím, co magii řídí, je tzv. všemohoucnost myšlenek.⁵⁷

Označení „všemohoucnost myšlenek“ je Freudem převzatý pojem od neurotického pacienta. Ten se domníval, že jeho myšlenky a představy se stávají skutečnými. Takto nemocný jedinec má pak strach vyslovit zlé přání, protože

⁵⁴ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991, s. 57–66.

⁵⁵ Tamtéž, s. 59–60.

⁵⁶ Dnes se používá výraz *kontaktní magie*

⁵⁷ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991, s. 61–62.

předpokládá, že se stane skutečným. Zde se opět setkáváme s podobností mezi neurotikem a divochem, který se podobně domnívá, že je možné myšlenkou měnit realitu. Všemohoucnost myšlenek je tedy označení pro proces, kdy se vnitřní duševní život projektuje do vnějšího světa. Dále autor popisuje projev všemohoucnosti myšlenek v již popsaných systémech vývoje myšlení lidstva. V animistické fázi náleží tato všemohoucnost samotnému člověku, v náboženské fázi jí připisuje bohům a ve vědecké fázi pro ni již není místo, jelikož se člověk odevzdává všem přírodním nutnostem.⁵⁸

4.1.4 Původ totemismu a jeho prvky v dnešním náboženství

Vědci, kteří se v době před Freudovým narozením a v období jeho života zabývali tématem totemismu, dospěli všichni k podobnému závěru a to, že totemická kultura tvořila určitý stupeň vývoje lidstva a zůstalo zde z ní množství zvyklostí, a proto se v poslední a nejobsáhlejší eseji z díla *Totem a tabu* Freud ještě hlouběji zabývá tímto tématem.

S ohledem na téma této bakalářské práce je třeba brát v potaz, že totemismus je sociální, ale především náboženský systém. Freud píše: „*Po náboženské stránce je vztahem vzájemné úcty a ochrany mezi člověkem a jeho totemem, po sociální stránce spočívá v závazcích klanových příslušníků navzájem a vůči jiným kmenům.*“⁵⁹ Členové totemistického systému věří, že ze svého totému vznikli, a také se podle něj pojmenovávají. Víra v původ z totému pak zapříčiňuje vznik různým tabu, týkajících se jeho ochrany. Primitivové pak předpokládali, že je jejich totem bude též ochraňovat. Po sociální stránce mají členové kmene mezi sebou silná pouta a navzájem si pomáhají. Zároveň spolu ale nesmí uzavírat sňatky a mít pohlavní styk. Tento Frazerův popis totemismu Freud doplňuje o poznatky Wilhelma Wundta, že totemové zvíře měli členové kmene za jejich praotce a jeho maso bylo povoleno požívat jen při určitých obřadech. Totem též určoval uspořádání kmene, včetně již zmíněné exogamie.⁶⁰

Freud dále pokládá za nejdůležitější otázku po původu totemismu, tedy jak dospěly primitivní kmeny k přesvědčení pojmenovávat se podle zvířat, rostlin a věcí. Existuje několik teorií o jeho vzniku, které autor dělí na nominalistické, sociologické a psychologické. První teorie předpokládá, že zde byla přirozená potřeba odlišit se

⁵⁸ Tamtéž, s. 63–64.

⁵⁹ Tamtéž, s. 74.

⁶⁰ Tamtéž, s. 74–75.

jménem od ostatních kmenů. Podle svých vlastností pak byli pojmenováváni podle zvířat a domnívali se, že od nich mají původ. Podobně jako dnes je jméno něčím významným a je součástí osoby, tak i u primitivů mělo významné pouto. Z této spjatosti se zvířetem vplynuly všechny totemické předpisy.⁶¹

Sociologická teorie je založena na výrobě a spotřebě. Každý kmen obstarával nějakou surovinu či potravinu pro ostatní klany, sám ji však nepoužíval nebo nekonzumoval. Poslední psychologická teorie odvozuje totemismus z víry v oduševnění. V některých kmenech ve chvíli, kdy těhotná žena pocítila první známky toho, že je těhotná věřila, že duch toho, na co se zrovna zaměřovala její pozornost, vejde do jejího dítěte. V jiných kmenech se totemem stávala zvířata, která svými vlastnostmi děsila či fascinovala, a to vedlo k víře, že mají duši.⁶²

V souvislosti s těmito teoriemi existují též různé pohledy na původ exogamie. Zde se Freud zaměřuje na Darwinovu hypotézu, že první lidé stejně jako jejich zvířecí předkové žili nejprve v malých tlupách tvořených ženami, dětmi a jedním otcem, který jim vládl. Takové skupiny pak poskytovaly ochranu. Zároveň se zde ale odehrával spor mezi mladými samci a jejich otcem, který je z tlupy vyháněl. Cítili se frustrovaní, jelikož otec si nárokoval všechny ženy ve skupině, zároveň k němu však cítili značnou úctu. Z této rozpolcenosti vznikla touha po otcově smrti, a proto se vyhnání sourozenci spojili a otce zabili, snědli, a konečně se zmocnili všech jeho žen.⁶³

Dále Freud popisuje psychoanalytický poznatek, že vztah primitiva k totemu má podobné znaky jako vztah dítěte ke zvířeti. U některých dětí se vyskytuje fobie ze zvířat, která je podle psychoanalýzy pouhým přesunutím strachu z otce na zvířata. Ten pramení ze soupeření o matku. Vyplyvají zde dva společné rysy s totemismem, a to identifikace s totemickým zvířetem a dvojznačný citový vztah k němu. Tak vzniká vzorec, do kterého za zvíře můžeme dosadit otce. A pokud je tedy totemické zvíře otec, „*pak se oba hlavní příkazy totemismu – oba předpisy tabu, které tvoří jeho jádro: nezabíjet totem a sexuálně neobcovat se žádnou ženou k totemu náležející – obsahově shodují s oběma zločiny Oidipa, který zabil otce a za manželku pojal matku, i s oběma prapřáními dítěte, jejich*

⁶¹ Tamtéž, s. 77–78.

⁶² Tamtéž, s. 81–82.

⁶³ SKALICKÝ, Karel. *V zápase s posvátnem: náboženství v religionistickém bádání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 64.

nedostatečné vytěsnění nebo znovuoživení snad tvoří jádro všech psychoneuróz.“⁶⁴ Zde tedy Freud předkládá svou teorii o oidipově komplexu, který podle něj stojí na začátku všech náboženství jako vyrovnání se s prapůvodním hříchem zabití otce.

Pro pochopení a vysvětlení tabu „nezabít totem“ Freud použil hypotézu W. R. Smitha, která pojednává o takzvané *totemické hostině*. Tento typický obřad byl obětní večeří, kde oběť byla vyjádřením sounáležitosti skupiny s jejich bohem. Obětí bylo zvíře, které je podle Smitha totožné s totemickým zvířetem považovaným za prapředka kmene, jehož maso se jinak požívat nesmí. Toto zvíře je zároveň bohem a tím, že jej členové kmene zabijí a snědí, se s ním propojují. Spolu s předpokladem, že totemické zvíře je zástupcem otce, tvoří tato hypotéza vysvětlení, proč je zakázáno jej zabít, ale zároveň je jeho zabití příležitostně oslavováno a oplakáváno. Pokud tedy v prapůvodní tlupě vládl jeden samec a jeho vyhoštění synové jej zabili, pak tento praotec nabyl po smrti ještě větší síly, jelikož působením viny si jeho synové zakázali to, co jim on sám odepíral, a to svazky s jeho ženami. To vysvětluje zákaz incestních vztahů, kterých se synové vzdali také proto, že se po smrti otce stali sobě rivaly. Tabu nezabít totemické zvíře se tak stává prvním pokusem o utvoření náboženství jako snahy usmíření se s otcem a utišení pocitu viny. Ukazuje se, že i všechna další náboženství jsou určitými reakcemi na zabití otce. U Totemismu je tedy otec přítomen jako obětní zvíře a zároveň jako bůh. Tato dvojí otcova přítomnost se odráží v ambivalentním významu prvotního zločinu, a to nenávist k otci, která vedla k jeho zabití a zároveň úcta, láska a pocit viny, které vedly ke zbožštění otce. Tak se rodí důležitá oběť, která připomíná prvotní zločin a zároveň je jeho odčiněním.⁶⁵

Vlivem dalšího evolučního vývoje se oběť totemového zvířete mění v pouhé přinášení darů bohům. Nahradila ho božstva, nejprve na půl lidská, později polyteistická, a nakonec křesťanský bůh. Freud poukazuje na to, že mezi starověkým totemovým rituálem a dnešním křesťanským přijímáním jsou velké spojitosti. Při křesťanském přijímání se připomíná ukřižování božího syna, který vzal na sebe prvotní hříchy lidstva. Jeho symbolické tělo a krev jsou požívány jako upomínka na jeho smrt. Jelikož je v křesťanském náboženství otec zároveň synem, je přijímání současně také svátost otcovy

⁶⁴ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991, s. 90–91.

⁶⁵ SKALICKÝ, Karel. *V zápase s posvátnem: náboženství v religionistickém bádání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 66–67.

vraždy. Zde se tedy rovněž objevuje oidipovská nenávisť, ale zároveň náklonnost k bohu-otci. Původ náboženství Freud vidí v oidipovském komplexu a v ambivalentních emocích, které vedly k prvotnímu provinění, kvůli kterému byl zavražděný otec transformován v boha a následné domněnce, že sexuálním odříkáním je možno si jej usmířit. Rozhodující význam má tedy pravěká vražda. Události, které vyvolala, měly za následek zrození náboženství. Spojení totemu a tabu tvoří základ toho, co jsme začali nazývat civilizací.⁶⁶

V závěrečné části poslední eseje z díla *Totem a tabu* autor píše o předpokladu existence takzvané davové duše, která vychází ze skutečnosti, že vědomí viny za odstranění otce působilo na mnoho generací, které ovšem o něm nemohly nic vědět. Bez předpokladu této davové duše by nemohla existovat psychologie národů. Psychické procesy jedné generace se přesouvají na další generaci. Kdyby tomu tak nebylo, nebyl by zde žádný vývoj. Jinými slovy každý jedinec si sebou nese a reprodukuje duševní akty minulých generací.⁶⁷

Hlavním cílem spisu *Totem a tabu* je tedy vysvětlit vznik náboženství a odhalit jeho neurotické prvky. K tomuto cíli si autor vybral první pokusy a žití v organizovaném společenství, tedy primitivní kmeny a jejich rituály, což se zdá být velmi smysluplné, protože kde jinde hledat počátky náboženství než tam, kde se utvářela lidská společnost. Zdá se, že při pokusu o toto vysvětlení náboženství přišel Freud na obrovské podobnosti rituálů tabu s neurózou, což jej fascinovalo, a hnalo ještě hlouběji toto téma zkoumat. Viděl podobnosti i rozdíly, avšak vyjadřoval přesvědčení o společné psychologické podstatě. Tak zjistil, že počátky náboženství a základ všech neuróz mají své kořeny v oidipově komplexu, tedy v psychoanalytickém poznatku. V díle se často projevuje autorova snaha a snad i jistá obliba aplikovat psychologické poznatky na kulturní a společenské jevy a tím je vysvětlit.

Freudovu pozornost přitahovala především exogamie, tedy, že členové stejného totemu nesmí vstupovat do vzájemných sexuálních vztahů. Pochyboval, že se jedná o uvědomělé civilizované chování těchto primitivních kmenů. Místo toho Freud spojuje sexuální omezení s neurotickým chováním. Konkrétně, že si kmeny uložily zákaz

⁶⁶ PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015, s. 98–99.

⁶⁷ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991, s. 105.

něčeho, po čem nevědomě toužily. S exogamií úzce souvisí teorie o vzniku totemismu podepřená Darwinovou hypotézou o prapůvodních tlupách, které žily v malých skupinách, v nichž si hlavní vůdce nárokoval všechny ženy. Vůdci potomci na něj však žárlili, a tak se rozhodli otce svrhnout a zabít. Pro Freuda tato vražda sehrála obrovskou roli ve vzniku totemických předpisů, a to uctívat a nezabít totem, a samozřejmě zákaz exogamie. Tyto dvě hlavní tabu se pak nápadně shodují s oidipovským dramatem.

Ukazuje se, že všechna další náboženství by mohla být pokusem o vyřešení stejného problému a sice jak utišit pocit viny ze zabití otce. Vražda v pravěké tlupě spolu s emocemi, které vyvolala jsou událostmi, ve kterých můžeme nalézt počátky náboženství. A proto svůj spis *Totem a tabu* Freud zakončuje slovy: „Na počátku byl čin.“⁶⁸

4.2 Kritická reflexe

Svou spekulativností spis *Totem a tabu* ve své době rozpoutal velkou vlnu kritiky. Mircea Eliade, jedna z nejdůležitějších osobností religionistiky vůbec, se zamýšlí nad tím, jak je možné, že Freudův „historický román“ mohl mít u západní inteligence takový úspěch i přesto, že přední etnologové té doby (W. H. Rivers a F. Boas, A. L. Kroeber, B. Malinowsky a W. Schmidt) dokazovali jeho absurditu. Poukazovali především na to, že totemismus rozhodně není univerzální, protože ne všechny národy prošly totemickou fází, tudíž se s ním u počátku náboženství nesetkáváme. Eliade se vyhrazuje proti příkladům ze spisu *Totem a tabu*, které se častokrát zdají být jako smyšlený příběh, ovšem Freud je prezentuje jako objektivní historické zkušenosti. Na druhou stranu ale uznává Freudovu genialitu a píše, že Freudova ideologie se stala kulturní módou, protože vyhrála bitvu nad starší psychologií.⁶⁹

Freud sám se o svém spisu vyjadřoval jako o historickém románu a byl si vědom jeho nedostatků, což by mohlo vést k vyjádření nesouměřitelnosti kritiky, především již zmíněného W. Schmidta, který podal asi nejkompaktnější shrnutí námitek proti Freudově teorii ve spisu *Totem a tabu*. Ten ovšem mylně předpokládal, že událost v primitivní tlupě je pro Freuda konkrétní historickou skutečností zasazenou v čase a prostoru. Avšak tato

⁶⁸ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991, s. 107.

⁶⁹ ELIADE, Mircea. *Occultism, witchcraft, and cultural fashions: essays in comparative religions*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1995, s. 4–5.

primitivní tlupa je tlupou prapočáteční, a proto se Freudova teorie přibližuje archetypickému vyprávění nikoli historickému. To ovšem nic nemění na tom, že Freud překračuje metodologické limity vědy o člověku, když z oidipovského komplexu vyvozuje, že Bůh je pouze zveličený otec.⁷⁰

Za zmínku také stojí otázka po logickém zdůvodnění toho, jak je možné, že si lidský rod nevědomě uchoval v paměti vzpomínku na prapůvodní oidipovskou vraždu, která se odehrála před tisíci lety. Freud se samozřejmě odvolává na kolektivní vzpomínky a opírá se o evoluční teorii, ve které mohou potomci biologicky zdědit zkušenosti předků. Tato teorie bylo ovšem v desetiletích po Darwinovi zpochybněna. Proto je velmi zvláštní že Freud, který byl tak silně oddaný vědě, zakládal svůj rozbor náboženství na něčem, co bylo v jeho době významnými vědci odmítnuto.⁷¹

⁷⁰ SKALICKÝ, Karel. *V zápase s posvátnem: náboženství v religionistickém bádání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 69–70.

⁷¹ PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015, s. 111–112.

4 Budoucnost jedné iluze

Spis *Totem a tabu* byl po dlouhých čtrnáct let posledním Freudovým spisem, ve kterém svou pozornost zaměřoval na náboženství. K tomuto tématu se autor vrací až roku 1927 ve spisu s názvem *Budoucnost jedné iluze*, kde se opírá do problematiky náboženství s ještě větším zanícením než kdy předtím. Již ho nezajímají pouze náboženské rituály, ale zaměřuje se v širším smyslu na náboženské představy. Nově je zde náboženství analyzováno nejen pouze v historické minulosti, ale především jako současný společenský jev.⁷² Autor znovu využívá poznatků psychoanalýzy pro vysvětlení náboženských jevů, jejíž cíl je nyní velmi jasný – analyzovat problém a najít a odstranit jeho příznaky. Freud ve spise vytváří imaginárního kritika, aby se vypořádal s jeho vznesenými otázkami a argumenty. Důvodem k takovému dialogu je zajištění nežádoucích odboček od tématu. Tyto kritické výhrady jsou samozřejmě uspořádané tak, aby na ně bylo snadné přesvědčivě odpovědět a vyvrátit je.

Se zkoumáním náboženství v této knize začíná Freud tak, že na něj nahlíží v kontextu se vznikem lidské kultury. Tou míní vše, čím se lidský život liší od života zvířecího, a která slouží k ochraně před přírodou a k uspořádávání vztahů mezi lidmi. Život ve společenství za účelem ochránit se před vnějšími přírodními vlivy si však vybírá jistou daň, a to podřizování se různým pravidlům a potlačování vnitřních pudů. Proto existují prostředky, kterými se účastníci kultury smiřují s oběťmi, které musejí podstoupit. Ty Freud nazývá jako duševní vlastnictví kultury. Jednou z nich může být umění, které přináší radost a smiřuje s nezbytností přinášení obětí kultuře. Ovšem nejvýznamnější z těchto duševních útěch jsou náboženské představy.⁷³

4.1 Bůh jako autorita

Jak již bylo zmíněno v první kapitole této práce, velký vliv na Freudovo myšlení měla první světová válka. Reflektoval hrůzy války a nespíš právě autoritativní režimy té doby jej přivedly na myšlenku autority Boha – otce v náboženství.

V další části spisu *Budoucnost jedné iluze* autor vysvětluje, jak vznikaly náboženské představy, a to v návaznosti na vytvoření kultury ze strachu z krutých nástrah přírody. Tyto přírodní jevy, jež lidem tak bezohledně komplikovaly život, se lidé snažili

⁷² KÜNG, Hans. *Freud a budoucnost náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 40.

⁷³ FREUD, Sigmund. *Budoucnost jedné iluze*. In: *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon, 1990, s. 276–283.

pochopit. V důsledku toho je začali personifikovat. Přírodní síly tak dostaly charakter otce a staly se bohy, jimž musí lidská společnost nabídnout oběť. Tito bohové zabraňují hrůzám přírody, smiřují s osudem a vynahrazují člověku strádání v kulturním soužití. Časem lidé však vyzorovali, že přírodní jevy se řídí vnitřní nutností, a proto bohové přírodu pouze zařídili, ponechali ji samu sobě, a jen občasně zasahovali do jejího běhu. Tak se postupně boží úloha rozšiřuje i na kulturní příkazy, člověk se tak snaží svou bezmocnost vůči přírodním zákonům učinit snesitelnější.⁷⁴ Podle Freuda v dospělosti toužíme po pocitu bezpečí, který jsme zažili v dětství, kdy zde byl otec, aby nás ochránil. A právě náboženská přesvědčení se napojují na tyto pocity z dětství a vytvářejí spravedlivého a dobrotivého Boha, který poskytuje ochranu a útěchu a odměňuje za morální omezení, která jsou ukládána kulturou. Dokonce zde téměř mizí i strach ze smrti, protože takováto víra zajišťuje život i po smrti.⁷⁵ Věřící se tedy upíná k idealizované autoritě v podobě Boha.

V další části knihy Freud odpovídá na otázky smyšleného oponenta. V návaznosti na spis *Totem a tabu* se zde autor vyjadřuje k výhradě oponenta k původu náboženských potřeb, které jsou v *Totemu a tabu* popisovány jako otcovský komplex, ovšem v *Budoucnosti jedné iluze* je to lidská nemohoucnost a bezmocnost. Freud vysvětluje, že v prvním spise se zkoumal pouze vznik totemismu, avšak ten má velmi patrné shodné znaky s pozdějším náboženstvím a znovu ukazuje spojitost mezi potřebou ochrany otce a lidskou nemohoucností, již popsáné v předchozím odstavci.⁷⁶

5.2 Iluzivní povaha náboženských představ

Pro náboženské představy si Freud z mnoha formulací vybírá právě tuto: „jsou to poučky, výpovědi o skutečnostech a poměrech vnější (nebo vnitřní) reality, které sdělují něco, co jsme sami neobjevili, a které žádají, abychom jim věřili.“⁷⁷ Pro vědecké ověření náboženských pouček se ptáme, na čem se zakládá nárok, aby se jim věřilo. Podle Freuda se nám dostává tři odpovědí. První odpovědí je, že se jim má věřit, protože to tak dělali naši předci. Což je velmi zvláštní argument, dejme tomu, že by poučky našim předkům ukládaly udělat nějakou velmi absurdní věc, udělali bychom to také, jen proto, že to dělali

⁷⁴ Tamtéž, s. 285–286.

⁷⁵ PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015, s. 100.

⁷⁶ FREUD, Sigmund. *Budoucnost jedné iluze*. In: *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon, 1990, s. 289–290.

⁷⁷ Tamtéž, s. 291.

i oni? Freud se na tuto odpověď ohrazuje tím, že naši předci nevěděli tolik co my a věřili v dnes nepřijatelné věci. Druhou odpovědí je, že jsou zde důkazy z dob minulých. Na to Freud argumentuje, že tyto důkazy jsou více než nespolehlivé, jsou přepracované a padělané. Poslední odpovědí je, že samotné ověřování náboženských pouček se zakazuje, což samo o sobě vyvolává velké pochyby. Tak dospíváme k závěru, že největší kulturní dědictví, která nám objasňují svět a usmiřují nás s utrpením jsou téměř neprokazatelná, což představuje pro Freuda zvláštní psychologický problém.⁷⁸ Autor se tedy snaží ukázat, že definice náboženství postrádá racionální úsudek.

Zásadní otázka, kterou si Freud pokládá je, v čem spočívá síla náboženských přesvědčení, jak je možné, i když jsou zcela evidentně nezávislé na rozumu, že jsou tak moc účinné. Odpověď na tuto otázku autor zakládá na psychickém vzniku náboženských představ, které označuje jako iluzi, jejichž mocí je síla nejstarších a nejnaléhavějších přání. Jsou to přání po ochraně, spravedlnosti, vysvětlení vzniku světa a po prodloužení pozemského života. Iluze je odvozena z lidského přání, má charakter psychiatrické diagnózy bludu, ale odlišuje se od něj složitější strukturou. Freud píše, že iluzi označujeme víru tehdy, když touha po splnění přání převažuje v motivaci, a přitom se nepřihlíží ke vztahu ke skutečnosti, a iluze sama se tak vzdává svého potvrzení.⁷⁹

Náboženské nauky tedy není možné racionálně potvrdit ani vyvrátit, protože nemohou být testovány vědeckou metodou, která jako jediná dokáže spolehlivě říct, co je pravdivé a co nikoli. Z důvodu, že věřící nejčastěji vycházejí pouze ze svých osobních pocitů a intuice, bychom neměli do náboženství vkládat svou důvěru. Freud však připouští, že náboženství mohlo prokázat ve vývoji civilizace určité služby. Totemické náboženství svým prostřednictvím přispělo k zakázání vraždy a incestu a pozdější náboženství od podobných zločinů, které líčilo jako hříchy, odrazovalo. Nyní však civilizace dosáhla značného pokroku a na takovýchto pověrách bychom dnešní společnost ani stavět neměli.⁸⁰

Freud věřil, že díky vědeckému pokroku náboženství postupně zcela zmizí, protože už jej nebude lidstvo potřebovat. Již v době, ve které Freud žil, se připouštělo, že opadá vliv náboženství, a zdá se být čím dál méně věrohodné, a to díky posílení

⁷⁸ Tamtéž, s. 292–293.

⁷⁹ FREUD, Sigmund. *Budoucnost jedné iluze*. In: *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon, 1990, s. 295–296.

⁸⁰ PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015, s. 101.

vědeckého ducha. Společnost tedy dospěla ke značnému vědeckému pokroku: „*Kritika narušila průkaznost náboženských dokumentů, přírodní věda ukázala jejich omyly, srovnávací výzkum odhalil fatální podobnost našich náboženských představ s duchovními produkcemi primitivních národů a dob.*“⁸¹ Podle Freuda tento nezadržitelný proces povede k úplnému odloučení se od náboženských představ.

5.3 Náboženství jako neuróza

Vedle rozboru iluzivních prvků se Freud opět vrací k neurotickým prvkům v náboženství. Popisuje analogii mezi vývojem dítěte a vývojem lidstva jako celku. Psychika dítěte, je v jedné z fází vývoje často spojena s neurózami, protože dítě není schopné potlačit pudové požadavky, a tak tato nutkání určitými mechanismy vytěsňuje. Stejně tak lidstvo prochází podobným vývojem, ve kterém se v dobách nevědomosti a rozumové slabosti přimklo k náboženství zřeknutím se pudů. Pokud se však u dítěte nepodaří tato vytěsňování překonat a neuróza tak přetrvává, vzniká narušená osobnost. To samé platí pro vývoj lidstva. Náboženství, které přetrvává do současnosti má příznaky nemoci. Slovy Freuda: „*Náboženství by tedy bylo obecně lidskou nutkavou neurózou, podobně jako dětská neuróza by vznikalo z oidipovského komplexu, ze vztahu k otci.*“⁸² Zajímavé zde je, že se autor domnívá, že tato náboženská všeobecná neuróza ochraňuje jedince před neurózou osobní.

Objevení neurotických příznaků náboženství nejspíš zapříčinilo, že jej Freud celkově zavrhl a co víc, protože neuróza je nemoc, je třeba ji vyléčit. To samozřejmě svede, jak jinak, než psychoanalýza. Výsledkem by bylo zdravé a vyzrálé lidstvo, které se řídí vědou a rozumem a nenechá se oklamat pověrami a přestrojenými pravdami, tak jak to činí náboženství.

Věda a náboženství jsou podle Freuda dvě neslučitelné složky lidské kultury, protože jsou už od samotného jádra protikladné. Podstatou vědy je, že poznání, které je pravdivé dnes, může být zítra na základě nových protichůdných poznatků či faktů zcela jinak. Totéž se ovšem nedá říct o náboženství. Člověk, který se přiklání k teologickému výkladovému rámci, se do určité míry musí vzdát pochybností, které takový rámec

⁸¹ FREUD, Sigmund. *Budoucnost jedné iluze*. In: *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon, 1990, s. 302.

⁸² Tamtéž, s. 305.

vykazuje. Freud odmítl náboženství a jeho teologické propozice, ale uznal potřebu víry jako takové. Ukazuje se, že člověk vždy potřeboval určitý druh víry, protože je v lidské povaze, že určité věci, či soubory idejí zbožšťuje, protože mu to přináší jistou útěchu.⁸³

Jelikož si Freud uvědomuje fakt, že náboženství poskytuje ulevující útěchu, říká, že by bylo velmi kruté věřícím toto potěšení násilně vzít. Ten, komu je již od dětství vštěpováno náboženské učení, by podle Freuda krutou skutečnost neunesl. Ovšem ten, kdo by byl vychováván realisticky, netrpěl by neurózou, a tak by nepotřeboval léčbu. Takový člověk by si musel přiznat, že již není středem světového dění, že zde není otec, který by jej chránil, a v neposlední řadě by musel přijmout svou bezmocnost. Proces, ve kterém by člověk svou sílu zaměřil na pozemský život a naučil se snášet nevyhnutelnosti osudu, Freud nazval „výchovou k realitě“. Tvrdí, že spis *Budoucnost jedné iluze* je záměrem upozornit na nutnost tohoto procesu.⁸⁴

V závěru spisu Freud pokračuje v myšlence výchovy osvobozené od náboženských učení za pomoci pevné opory, kterou vidí ve vědě. Opět odpovídá na kritiku smyšleného oponenta, zastávajícího se náboženství, který nyní nazývá vědu jako iluzi. A jelikož jsou tyto kritické námitky pokládány tak, aby na ně bylo snadné odpovědět, Freud tento soud obratně vyvrací. Uspořádáváme svůj život a stupňujeme svou moc tím, že poznáváme realitu světa, což nám umožňuje vědecká práce, která nám svými významnými úspěchy dokázala, že iluzí není. Freud zdůrazňuje skutečnost, že věda je zde teprve krátce a to, jak se vědecké názory proměňují je vývoj spojený s pokrokem. Co se prve zdá být pravdivé, nahradí jiné dokonalejší přiblížení k pravdě, které může být později ještě více zdokonalováno.⁸⁵ Je otázkou, zda se někdy v budoucnu Freudova vize o společnosti řízené pouze vědou stane skutečností nebo pouhou iluzí.

Na jednu stranu Freud fascinován náboženstvím, jej také dokázal velmi tvrdě kritizovat. Právě toho je důkazem spis *Budoucnost jedné iluze*, ve kterém zaměstnává psychoanalýzu, aby se pokusil vysvětlit náboženská přesvědčení, přičemž celkově náboženství označuje jako iluzi, která má znaky dětské neurózy a je důsledkem touhy po

⁸³ RICE, Emanuel. Freud, Religion, and Science. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*. 1999, s. 405.

⁸⁴ FREUD, Sigmund. *Budoucnost jedné iluze*. In: *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon, 1990, s. 309–310.

⁸⁵ Tamtéž, s. 314.

naplnění přání. Opět podobně jako ve spisu *Totem a tabu* zachází hluboko do historie lidstva až k samému vznikání a formování lidské kultury.

Nejprve Freud vysvětluje, že lidstvo mělo potřebu pochopit přírodní jevy a tato nutnost vedla k tomu, že z těchto jevů lidská mysl utvořila Bohy. Byla to jakási útěcha před nelítostnou skutečností, že příroda člověka ohrožuje na životě a tímto způsobem také lidé věřili, že si ji usmíří. Podle Freuda každá osoba chce být ochraňována stejně tak, jako ji v dětství ochraňoval a konejšil otec. V dospělosti pak tuto útěchu nachází v náboženských představách a přesvědčeniích. Jinak řečeno z potřeby útěchy a zmírnění pocitu viny si pak v dospělosti lidé vytvářejí Boha. Pro Freuda je to však pouhá projekce z mysli člověka do vnějšího světa a díky okolnostem, za kterých tato projekce vznikla, ji nazývá iluzí.

Další kroky k vysvětlení náboženství jako iluze směřují k samotnému úsudku věřících. Pro Freuda je značně nedostatečné a iracionální, pokud věřící obhájí svou víru v Boha tím, že v něj věří, protože v něj věřili i jeho předci, nebo protože lidská víra v náboženství je posílena důkazy nebo se dokonce spoléhá na své vlastní pocity a vjemy. Navíc většina náboženství sama zakazují své zpochybňování, což samozřejmě Freuda vede k ještě větší skepsi. Z důvodu vědecké a racionální neověřitelnosti je pro něj náboženství falešnou lidskou představou.

Přes všechny své kritické závěry Freud ovšem připustil, že náboženství v lidské společnosti sehrálo důležitou roli v utváření morálky a společenských pravidel. Kromě toho náboženství, jakožto univerzální neuróza, může uchránit jedince před neurózou osobní, protože je schopný díky útěše, kterou náboženství poskytuje, zvládnout své vlastní vnitřní konflikty. Nicméně i tak je náboženství překážkou pro rozvoj lidské společnosti, protože způsobilo úpadek lidské inteligence. Pro Freuda je jediným řešením věda a její poznatky. Společnost řízená vědou, a především také rozumem je jediný způsob, jak přijmout svou bezmocnost, smířit se se svým osudem, a nebránit tak v pokroku a vývoji lidstva.

5.4 Kritická reflexe

V obou hlavních spisech, které jsou věnovány náboženství a kterými se zabývá tato práce si lze všimnout, že se Freudova teorie zaměřuje na židovsko – křesťanské, tedy monoteistické, náboženství. Potřeba otce pro výklad náboženství lze stěží pochopit, pokud by měla být aplikována na jiné než monoteistické náboženství. Polyteistická

náboženství, která nabízejí dokonce i víru v bohyně nebo víry v božské síly, jež nemají povahu osoby, nespádají do záběru jeho myšlení. Freudovy teorie jsou určeny k výkladu náboženství, která uznávají pouze jednoho – otcovského – Boha, ta ostatní do jeho výkladu zkrátka nezapadají, což je mu také pochopitelně vytýkáno.⁸⁶

Dalším důvodem ke kritice je, že Freud kladl naprostý důraz na to, že psychoanalýza je metoda vědecká. Ovšem psychoanalýza nebyla uznána jako věda. Této kritice se nejvíce věnoval Adolf Grunbaum, který tvrdil, že postupy psychoanalýzy jsou vědecky nespolehlivé, protože psychoanalytik při práci s pacienty obvykle předpokládá právě to, co si přeje dokázat. Další se připojili k této kritice, všímajíc si toho, že Freudovy teorie osobnosti a neurózy jsou velmi zavádějící a neexistuje pro ně žádný vědecký způsob, jak je prokázat, ale ani vyvrátit.⁸⁷

Freud sám byl připraven na to, že se na něj po zveřejnění spisu *Budoucnost jedné iluze* sesype mnoho výčitek, protože už se s tímto v minulosti setkal. Byl si ale dobře vědom, že v době, ve které žil, už jej za takový přístup k náboženství nemůže stihnout žádný velký trest, tak jako tomu bylo v dobách dávno minulých, kdy člověk mohl za kritiku náboženství přijít dokonce i o život. Možná díky tomuto ulevujícímu vědomí, se nezdráhal upřímně vyslovit své kontroverzní myšlenky a leckdy ani nedbat na kritiku.

⁸⁶ PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015, s. 110–111.

⁸⁷ Tamtéž, s. 113–114.

5 Celkové srovnání

Spis *Totem a tabu* byl Freudovým prvním pokusem o využití poznatků své vlastní metody bádání, tedy psychoanalýzy, aplikovaných na totemismus pro odhalení vzniku a smyslu náboženství. Zřejmě si tímto předpřipravil půdu pro svou další analýzu náboženství ve spisu *Budoucnost jedné iluze*, kde se už nezaměřuje pouze na první primitivní náboženství, ale celkově na náboženské jevy a jejich význam pro společnost. Dokonce to působí tak, jako by se během doby od napsání spisu *Totem a tabu* až k *Budoucnosti jedné iluze* ještě více utvrdil ve svém pohledu na náboženství, což jej vede až ke konečnému odsouzení náboženství jakožto univerzální neurózy lidstva.

U obou spisů se nejedná jen o pouhou povrchovou analýzu, naopak autor proniká hluboko do historie lidské společnosti, v případě prvního spisu dokonce až k archetypickým strukturám náboženského chování. V druhém spisu pak analyzuje náboženství v souvislosti se vznikem lidské kultury, respektive civilizace, a pokračuje až do současné doby, ve které žil. Dalším shodným znakem pro oba spisy je domněnka, že náboženství vzniklo z oidipovského komplexu. Poprvé tuto myšlenku uvádí ve spisu *Totem a tabu* a aplikuje ji na událost v prapůvodní tlupě. Později ve spisu *Budoucnost jedné iluze* srovnává dětskou neurózu plynoucí z oidipovského komplexu s náboženským jednáním. V obou spisech popisuje shodné příznaky neurotika s jednáním věřících osob. Zdá se, že po částečném nepřijetí a kritice spisu *Totem a tabu* Freud v *Budoucnosti jedné iluze* pro posílení jeho teorií vytváří imaginárního oponenta, aby tak mohl ještě důrazněji prokázat pravdivost svých konceptů. Ve spisu *Budoucnost jedné iluze* nově dochází k závěru, že věda a náboženství jsou neslučitelné, a pomyslné opratě k tomu, čím by se mělo lidstvo řídit, by měla převzít právě věda, na což klade velký důraz.

Obecně bychom mohli říct, že hlavním tématem Freudových děl je jedinec a jeho touha po individualitě v konfliktu s očekáváními společnosti. Náboženství je podle Freuda strategie, která umožňuje jedinci distancovat se od utrpení. Základním paradoxem civilizace je, že je nástrojem, který si lidstvo vytvořilo jako ochranu před neštěstím, pocity selhání nebo nebezpečím, zároveň je ale civilizace sama zdrojem tohoto lidského neštěstí. Lidé se stávají neurotickými právě tlakem na vyhovění kulturním ideálům. Člověk potřebuje „pud lásky“ proto, aby se spojil s druhými – sounáležitost členů kmene, nutná pro jeho přežití. Na druhou stranu společnost vytváří pravidla, omezení a tabu, čímž právě tento instinkt lásky potlačuje. Spis *Totem a tabu* je analýzou či studií toho, jak podle

Freuda došlo k této ambivalenci neboli oidipovskému dramatu, které později vedlo k odcizení a nespokojenosti mezi lidmi. Ve spisu *Budoucnost jedné iluze* dále kritizuje náboženství jako kolektivní neurózu, jak už bylo výše řečeno. Organizované náboženství na jednu stranu spojuje jedince v kruhu společně sdílených věr, nauk a přesvědčení a vyvolává dojem semknutého společenství, současně ale lidé platí vysokou cenu v podobě psychologické zátěže, již na ně uvaluje požadavek podřízení se otcovské figuře ztělesňované Bohem.

Freudovo pojetí náboženství jsem si zvolila jako téma své práce proto, že mě zaujala myšlenka náboženství jako iluze, konkrétněji, při dalším studiu jeho prací, pak úvaha, že náboženská přesvědčení a jednání mohou zcela „pohřbít“ kritické uvažování. Celkově je pro mě téma náboženství velmi přitažlivé, neboť je nedílnou součástí lidských dějin a prostupuje téměř všemi strukturami společnosti, v naší – evropské – nedávné historii bylo dokonce církevní právo nadřazeno právu světskému, a v mnoha zemích na světě tomu tak dodnes je. Právě proto mě zaujal přístup člověka, který se kritické analýze náboženství usilovně věnoval téměř celý svůj život. Avšak při studiu Freudových děl vyvstávaly další otázky ohledně náboženství, které však rozhodně nebyly uspokojivě zodpovězeny. Podle mého názoru se Freud často vracel stále dokola k té samé myšlence, a znovu se ji snažil popsat nebo vysvětlit, což pak vytvořilo dojem zarputilého a neústupného spisovatele, který spíše než vědeckou analýzu, píše kritiku na náboženství. Ač sám prosazuje vědecký přístup v bádání, jeho teorie jsou značně spekulativní a leckdy jednostranné. Spis *Totem a tabu* nevychází z jeho autentické zkušenosti a pozorování primitivních kmenů přímo na místě jejich pobytu, ale svá tvrzení odvozuje z výzkumů jiných badatelů. Nemohu také opomenout, že nad Freudovým přístupem k sexualitě je taktéž možno hypotézovat ve smyslu jeho vlastních nespokojených potřeb a neurózy či narcismu.

Nelze se ubránit otázkám, nad kterými však lze bohužel už jen spekulovat, a jejich další rozebrání by přesahovalo rámec této práce. Dovolím si zde alespoň jejich stručný výčet. Jak již bylo několikrát zmíněno, Freudův přístup k náboženství velmi ovlivnily okolnosti doby, ve které žil. Jak by ovšem vypadaly jeho teorie, kdyby se narodil například o sto let později, tudíž by nebyl ovlivněn válkou? Lze Freudovy teorie aplikovat i na dnešní společnost? Jak by komentoval stav náboženství v dnešní době? Jakým způsobem by se stavěl ke skutečnosti, že věda rozhodně nevytlačila náboženství, jak předpokládal? Vypracoval by dnes své teorie tak, aby se daly aplikovat univerzálně na

všechna náboženství, a skutečně by tak dokázal jejich iracionálnost? Znamenalo by to opravdu konec náboženství?

6 Závěr

Cílem této práce bylo analyzovat dva Freudovy stěžejní spisy o náboženství *Totem a tabu* a *Budoucnost jedné iluze*, přičemž konec práce je věnovaný jejich celkovému srovnání, kde je také vystižení nejdůležitějších myšlenek. Této celkové analýze děl předcházelo uvedení do dobového kontextu a nastínění východisek pro Freudovy práce. Dále pak charakterizace nejdůležitějších pojmů psychoanalýzy, která, jak se ukazuje, sloužila Freudovi jako nástroj pro vysvětlení kulturních a společenských jevů. Z těchto pojmů se projevuje jako nejdůležitější oidipovský komplex, který se pro Freuda stal klíčem k pochopení a vysvětlení vzniku náboženství.

I přesto, že se Freud setkal s velkým odmítnutím, jeho teorie do jisté míry kritiku ustály a v povědomí jsou dodnes. Zcela jistě přispěl svými poznatky především do psychologických oborů. Jeho formulace vývojových stádií osobnosti nechybí v žádné učebnici psychologie. Vliv freudovských teorií se taktéž nedá přehlédnout ve formování západního myšlení.

Fenomén náboženství je opředen spoustou otázek a jak jsem již v práci zmínila, toto téma bylo a je pro mě velmi zajímavé. Díky studiu na vysoké škole jsem se blíže seznámila s Freudovým pojetím náboženství, které mě natolik zaujalo, že jsem se rozhodla pro jeho podrobnější rozpracování, které mi bylo umožněno právě prostřednictvím bakalářské práce. Nejzajímavější se pro mě stala myšlenka, že idea Boha je vyprojektována myslí člověka. Jinými slovy Boha si stvořil člověk sám svými nevědomými psychickými pohnutkami. Tato myšlenka rozbourává tradiční náboženské nauky, které učí, že tomu bylo naopak, tedy, že Bůh stvořil člověka. Podle mého názoru je psychologie náboženství stále aktuální a zajímavou disciplínou a mělo by se jí věnovat více pozornosti.

Použitá literatura

- ELIADE, Mircea. *Occultism, witchcraft, and cultural fashions: essays in comparative religions*. 8. print. Chicago [u.a.]: Univ. of Chicago Press, 1995. ISBN 0226203921.
- FREUD, Sigmund. *Budoucnost jedné iluze*. In: *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon, 1990. Eseje (Odeon). ISBN 80-207-0109-5.
- FREUD, Sigmund. *Totem a tabu: Vtip a jeho vztah k nevědomí: Teoretická část*. Praha: Práh, 1991. ISBN 80-900835-1-x.
- FROMM, Erich. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha: Aurora, 2003. ISBN 80-7299-0667.
- GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.
- HELLER, Jan a Milan MRÁZEK. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*. 2., rev. vyd. Praha: Kalich, 2004. Studijní texty (Kalich). ISBN 80-7017-721-7.
- KÜNG, Hans. *Freud a budoucnost náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2010. Teologie (Vyšehrad). ISBN 978-80-7429-015-2.
- MARKUS, Georg. *Sigmund Freud a tajemství duše: životopis*. Přeložila: Eva Červinková. Praha: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-447-6.
- NEŠPOR, Zdeněk R. a Dušan LUŽNÝ. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-251-5.
- PADEN, William E. *Bádání o posvátnu: náboženství ve spektru interpretací*. Brno: Masarykova univerzita, 2002. Religionistika. ISBN 80-210-2977-3.
- PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente, 2015. Religionistická knihovna. ISBN 978-80-905211-2-4.
- RICE, Emanuel. Freud, Religion, and Science. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis* [online]. 1999, vol. 27, no. 3, s. 397-406. ISSN 00903604.
- ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-547-4.

SKALICKÝ, Karel. *V zápase s posvátnem: náboženství v religionistickém bádání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. Cogitatio religionis. ISBN 80-7325-054-3.